

**ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ
І ГАЛУЗЕВИХ КАТЕГОРІЙ ПРИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПРАВОВІДНОСИН
У СФЕРІ БІОТЕХНОЛОГІЙ**

Піддубний О. Ю.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
м. Київ, Україна*

Стаття присвячена проблемі систематизації існуючих правовідносин у сфері біотехнологій з урахуванням функціональних та галузевих категорій, в результаті чого пропонується перелік окремих комплексів правовідносин, при правовому регулюванні яких і побудові галузевого законодавства мають бути враховані ці особливості.

Ключові слова: правовідносини, систематизація правовідносин; категорії правовідносин; правове регулювання біологічних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження і досягнення в галузі природничих наук так чи інакше, залежно від ступеню їх впливу на подальший розвиток суспільства, об'єктивуються в суспільному бутті, набуваючи певного змістового забарвлення в залежності від тієї сфери, де вони застосовуються, мети їх застосування і наслідків, які це застосування спричиняє. Однією з форм такої об'єктивації є врегулювання суспільних відносин, що складаються з приводу таких досягнень, нормами права. Так, приміром, поняття «комп'ютерний злочин», «кіберзлочинність», стали вживатись і поступово ставати частиною термінологічного апарату правового регулювання лише внаслідок еволюції і повсемісного поширення персональних комп'ютерів, і в подальшому віднайдення окремими особами способів їх застосування з метою порушення прав інших. Аналогічна ситуація відбувається і в сфері біотехнологій, становлення базових термінів і понять, а вірніше, переосмислення вже напрацьованих біологічною наукою підходів, відповідна їх трансформація, спрощення з метою використання у широкому суспільному вжитку, куди не можна перенести усі латинські терміни і формули, якими оперує біологічна наука, та врешті і потреби такої немає. Натомість є потреба у придатній для використання об'єктивації досягнень біологічної науки і єдиних стандартах такої об'єктивації, інакше кажучи, щоб одні і ті самі явища виражались одними словами законодавцем, науковцями, зацікавленою громадськістю, суб'єктами правозастосування.

Певні кроки у сфері побудови загальноприйнятої юридичної термінології робили такі фахівці, як Г.Балюк, Г. Бистров, В. Завгородня, О.Красовський, Л. Струтинська-Струк, проте в основному досліджувались наслідки такого явища, як біотехнології, тоді як категоризація передбачає дослідження передумов.

Формулювання цілей дослідження.

Завданням формування категорій і понять правового регулювання у сфері біотехнологій є конструювання такого категорійно-понятійного апарату, який би містив риси універсальності, простоти для розуміння, невеликого обсягу, гнучкості з урахуванням нових явищ і водночас давав нову картину живого світу для закріплення її у праві, з урахуванням тих інструментів перетворення живого, які наявні на даний момент.

Ідеальним вирішенням такого завдання вбачалось би прийняття законодавчого акту на рівні вітчизняного правового регулювання, де подібно іншим добре скомпонованим галузевим законам містились би перша стаття, де в алфавітному порядку перераховуються усі терміни та дається їх визначення. У подальшому такий закон міг би слугувати основою не тільки для підзаконної правотворчості, а і для імплементації у міжнародне законодавство, адже на даний момент вивчення міжнародно-правових актів свідчить про те, що на догоду досягнення широкого консенсусу між суб'єктами впливу, часто представниками протилежних політичних сил і економічних інтересів, як правило, втрачається основний зміст, правові акти вихолощуються, формулювання стають чимдалі абстрактними і вельми багатозначними. Отже, на даний момент необхідно ретельне дослідження того категорійно-понятійного апарату, що вже склався з метою його подальшого удосконалення.

Значну проблему сьогодення у описаній сфері представляє непослідовність термінологічного апарату в законодавстві, яке регулює правовідносини у сфері біотехнологій, що, в свою чергу, має в своїй основі нерозуміння базової складової, найвищого рівня узагальнення суті цієї діяльності.

Дослідники, як правило, починають формулювати термінологічний апарат вже з останніх сходинок ієрархії понять, і, як правило, – явочним порядком, на потребу сьогодення, яке пропонує явища, з якими слід оперувати юридичній науці. Відсутність такого єдиного термінологічного стандарту в міжнародному масштабі, на зразок єдиної системи мір і вагів, заважає фахівцям різних наукових галузей і практичним працівникам розмовляти однією «предметно-об'єктною мовою», яку слід виробити на основі аналізу варіантів існуючої термінології і практики їх застосування, і на що спрямоване в тому числі і дане дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На думку одного з першопрохідців у вивченні правових проблем генної інженерії, російського дослідника О.А. Красовського, генна інженерія – це біотехнологія, пов'язана з використанням біологічних систем, живих організмів або їх похідних для виготовлення або змінення продуктів з метою їх конкретного використання [1, с. 1]. Ним же зазначається, що генна інженерія є основою біотехнології і являє собою сукупність методів і підходів, що мають на меті отримання біологічних структур (індивідуальних генів, білків, мікроорганізмів, тварин і рослин) з властивостями, що передаються у спадок і які неможливо отримати традиційними методами селекції [1, с. 4].

Біотехнологія визначається у вітчизняній юридичній науці як всі види робіт, при яких із сировинних матеріалів за допомогою живих організмів і біологічних процесів виробляються ті чи інші продукти, і яка охоплює сукупність методів: мікробіологічний синтез, генну інженерію, клітинну та білкову інженерію, інженерну ензимологію, культивування клітин рослин, тварин і бактерій, методи злиття клітин та

ін., в результаті чого пропонується визначення біотехнології як системи прийомів цілеспрямованого використання біологічних систем, живих організмів, їх похідних або процесів життєдіяльності, з метою отримання економічного чи іншого корисного ефекту [2, с. 119].

У Конвенції про охорону біологічного різноманіття, прийнятій в Ріо-де-Жанейро, біотехнологія визначається як «будь-який вид технології, пов'язаний з використанням біологічних систем, живих організмів або їхніх похідних для виготовлення або зміцнення продуктів або процесів з метою їх конкретного вживання» [3], втім, як справедливо відмічають вчені, що досліджували оригінальний текст, замість «зміцнення» треба читати «зміни», оскільки в переклад потрапила неточність [4, с. 14], адже мова йде про зміну процесів в розумінні відмінності від того, як протікають процеси своїм звичайним природним шляхом, отже дещо інакше їх скерування, прийоми та засоби, «технології» які вживаються для цього і є біологічними технологіями.

Отже, слід детальніше розглянути певні комплекси правовідносин у сфері біотехнологій, з метою їх систематизації, вироблення певних категорій правовідносин.

Такими складовими пропонується вважати наступні функціональні та галузеві категорії.

По-перше, застосування біотехнологій у виробництві харчової продукції. Підставою для диференціації цієї сфери є найперше її важливість для суспільства взагалі, життя і здоров'я кожної людини. Більше того, метою розробки і запровадження біотехнологій є не в останню чергу продовольча проблема, яка стоїть перед суспільством. В контексті вивчення правового регулювання застосування біотехнологій у виробництві харчової продукції пропонується розглядати межі застосування біологічно-активних субстанцій і організмів у харчовій промисловості, а також всі існуючі і гіпотетичні методи виробництва харчової продукції нетрадиційним шляхом, тобто поза сільським господарством або без використання сільськогосподарської сировини, або сировини, отриманої з дикої природи. Предметом такого вивчення має стати нормативно-правове регулювання або потреба в ньому, на предмет можливості, доцільності, допустимості, стимулювання розвитку та аналізу ризиків застосування біотехнологій в харчовій промисловості.

По-друге, це застосування біотехнологій у сфері охорони здоров'я. Важливість даного напрямку як самостійної сфери правових досліджень обґрунтовується тими широкими можливостями впливу на людський організм, які надають людству отримані знання в галузі людського геному, спадкових схильностей, механізмів розвитку хвороб і старіння, що при правильному впливі на життєві процеси організму людини відкривають шлях до отримання таких нематеріальних благ, як значне покращення здоров'я, посилення окремих здібностей організму, у тому числі і розумових, продовження тривалості життя, що у своїй сукупності приховують у собі багато соціальних викликів і протиріч, та не можуть регулюватись виключно нормами моральних настанов, оскільки несуть в собі базу для значних соціальних зрушень, а у випадку виходу з-під належного контролю і отримання незапланованих результатів – і до масових небезпечних захворювань.

По-третє, слід запропонувати тваринництво у якості самостійної сфери правових наукових досліджень застосування біотехнологій. Повертаючись до питання про категорійно-понятійний базис, слід сказати що живий світ дуалістично поділений на

тваринний та рослинний, і хоча для фахівців у галузі біології цей розподіл не настільки очевидний, зважаючи на існування певних перехідних форм, проте у своїй масі і це знайшло закріплення в законодавстві, тварини відносяться до поняття «тваринний світ» за чинним законодавством, яке розглядає це поняття як найменування відповідного природного ресурсу. Застосування ж методів біотехнологій до тварин несе в собі практично ті самі переваги і загрози, як і у попередніх окреслених сферах.

По-четверте, і це логічно слідує з попереднього, окремою сферою правових наукових досліджень, може бути застосування біотехнологій до об'єктів рослинного світу, при чому слід розуміти і тварин, і рослини, і мікроорганізми як складові універсального біологічного ресурсу-життя, проте для аналізу правовідносин, що склались, або складаються на даний момент слід все ж таки дотримуватись поресурсового підходу, прийнятого у законодавстві принаймні для цих елементів сфери біотехнологій, і розглядати цю сферу як в межах сільського господарства, так і поза його межами, зважаючи на подібність свійських і диких тварин та рослин в біологічному розумінні і проникність межі між ними як в одну, так і в іншу сторону. Отже, замість сільського господарства як функціональної сфери, застосування біотехнологій слід розглядати в поресурсовому аспекті, заважаючи на особливість тваринного і рослинного світів як біологічних явищ, передусім, і господарських ресурсів – у другу чергу. В той же час медицину та харчову промисловість аж ніяк не можна вважати поресурсовими галузями, але вони потрапили в даний перелік не за галузевою, а за функціональною ознакою важливості їх суспільного значення.

По-п'яте, також за галузевою ознакою слід у перелік сфер правового дослідження застосування біотехнологій включити промисловість. Суспільна важливість застосування біотехнологій у промисловості, інформаційних технологіях полягає в тому, що традиційні способи екстенсивного розвитку технологій, нарощення потужності і обсягів виробництва шляхом збільшення споживання ресурсів вже вичерпали себе. Начасі підвищення глибини переробки і використання існуючих ресурсів як органічних, так і мінеральних, нарощування обчислювальних потужностей на базі біологічних систем, потенціал яких перевищує існуючі напівпровідникові аналоги. І, звичайно, при дослідженні промислового використання біотехнологій не можна обійти питання штучного інтелекту, підґрунтя для якого створюється шляхом поєднання електричних імпульсів з реакцією біологічних клітин, завдяки можливостям мінливості і самостійної адаптації до мінливих умов, що і є ознакою інтелектуальної діяльності.

І, врешті, по-шосте, вже з функціональної точки зору, пропонується досліджувати застосування біологічних технологій у сфері охорони природи. Проблематика цього напрямку полягає в пошуку і закріпленню в законодавстві шляхів стимулювання біотехнологічних розробок, які можуть стати дієвими інструментами охорони, покращення і розвитку навколишнього природного середовища, про який вже час замислюватись, оскільки діяльність людини протягом всього історичного процесу внесла у баланс навколишнього природного середовища настільки значні зміни, що говорити виключно про охорону того, що залишилось незруйнованим – невірно, настав час відновлювати втрачене з допомогою методів біотехнології.

Отже, надкатегорія продуктів або результатів біотехнологій є основою для систематизації таких правовідносин з метою більш ретельного дослідження особливостей прав і обов'язків суб'єктів таких однорідних груп правовідносин.

Також важливим видається питання дослідження різних сторін реалізації правовідносин у сфері біотехнологій щодо їх продуктів. Така надкатегорія, як «реалізація правовідносин у сфері біотехнологій» є, на відміну від описаних вище міжгалузевих категорій, вже виключно юридичною, оскільки охоплює вже безпосередньо процес юридичної реалізації прав і обов'язків суб'єктів правовідносин у сфері біотехнологій.

На думку О.Ф. Скакун, правовідносини взагалі поділяються на абсолютні, що передбачають одну сторону – носія суб'єктивного права та всіх інших суб'єктів, що зобов'язані утримуватись від будь-яких дій на порушення цього права та відносні, де точно визначені права і обов'язки всіх їх учасників як уповноважених, так і зобов'язаних [5, с.308], що вже розглядалось в контексті змісту правовідносин у сфері біотехнологій.

Висновки.

На сучасному етапі слід констатувати процес поступового переходу правовідносин у сфері біотехнологій із виключно абсолютних, заснованих на правах особи на безпеку навколишнього природного середовища, продуктів харчування та правах особистості, у бік правовідносин, що засновані на використанні продуктів біотехнологій, у яких існують конкретні сторони, суб'єкти, права і обов'язки яких набувають все більшого рівня конкретизації. В якості прикладу слід відмітити, що розробка і поява на ринку продуктів, що вироблені з генетично-модифікованих організмів, породжує відповідне правове регулювання на законодавчому рівні, те, в свою чергу, стимулює підзаконну правотворчість, що в цілому, разом з об'єктивною суспільною потребою, приводить в дію механізми поводження з такими продуктами конкретних суб'єктів на приватно-правових та публічно-правових засадах.

Порушення ж запланованої законодавцем моделі призводить до конфліктних правовідносин, що вирішуються юрисдикційним шляхом, в результаті чого приймаються індивідуально-правові акти позасудової або судової юрисдикції, доводячи ти самим процес реалізації права до логічного завершення.

Важливим з точки зору сьогодення є дослідження процесу такої реалізації з різних кутів зору, які б охоплювали всі елементи механізму правового регулювання, отже доцільно вести мову про також галузеві та функціональні категорії в яких вивчається реалізація правовідносин у сфері біотехнологій.

Першим важливим питанням видається розгляд такої категорії, як механізм реалізації правовідносин у сфері біотехнологій. Вважаємо, що умовою реалізації правовідносин є належне правове забезпечення, що охоплювало б усі сторони явища, засноване не на тотальних заборонах і не на тотальній диспозитивізації, а достатньо деталізоване для можливості виникнення кола розгалужених суб'єктивних правовідносин.

Даний механізм повинен містити критерії віднесення актів законодавства до відповідної сфери біотехнологій, а відтак завдання, які мають закладатись в кожний нормативно правовий акт на етапі його підготовки, з точки зору доктринального підходу до діяльності у сфері біотехнологій, як до суспільного явища. В даному разі

застосовуватись повинен галузевий підхід на основі єдності сфери застосування законодавства.

Наступною категорією нам вбачається правове забезпечення трансферу біотехнологій, оскільки побудова власної індустрії з урахуванням сучасних умов можлива тільки на основі прискореного сприйняття і апробації найсучасніших світових тенденцій, в якості не зовсім доречного прикладу можна навести, як наприкінці першої половини двадцятого століття навіть держави-переможці як зі Сходу так і з Заходу будували свої ядерні розробки на основі трансферу технологій і інтелектуального потенціалу фашистської Німеччини, маючи свої власні набагато менш завершені розробки. На сьогодні високі технології визначають місце держави в світі, а відтак і рівень життя і добробуту, безпеки її громадян.

Також важливою категорією є правові засади інноваційної діяльності у сфері біотехнологій, що логічно продовжує попередньо згаданий блок питань.

Наступним блоком є правові засади методології оцінки ризику біотехнологічної діяльності, оскільки процес постійної оцінки ризику має бути детально визначений законодавством і застосовуватись до всього циклу будь-якої розробки, як до так і після її впровадження.

І насамкінець, узагальнюючою категорією має бути правове регулювання дотримання біологічної безпеки при використанні біотехнологій. Питання біологічної безпеки взагалі носить широкий характер і виходить далеко за межі сфери біотехнологій, може розумітись як в широкому сенсі, з точки зору безпеки людства від усіх зовнішніх факторів, так і безпеки власне біотехнологічних розробок.

Три останні перераховані категорії є функціональними, оскільки об'єднують у собі напрями вивчення правової дійсності з точки зору завдань, які ставляться у відповідних сферах правового регулювання.

Таким чином, на нашу думку, лише поєднання галузевих та функціональних засад при побудові правової категорії реалізації правовідносин у сфері біотехнологій може дати об'єктивні наукові результати при дослідженні даного явища.

Список літератури:

1. Красовский О.А. Правовые проблемы генной инженерии: автореф. дис.... канд. юрид. наук. / Ин-т государства и права РАН. – М., 1997. – 23 с.
2. Завгородня В. Проблеми формування юридичної термінології у сфері правового забезпечення біологічної безпеки // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 9. – С. 117 – 120
3. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року Офіційний вісник України від 06.04.2007 – 2007 р., № 22, стор. 229, стаття 932
4. Баласинович Б. Ярошевська Ю. ГМО: Виклики сьогодення та досвід правового регулювання. К. : Видавничий дім АДЕФ Україна. – 255 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

Поддубный А. Ю. Проблема соотношения функциональных и отраслевых категорий при систематизации правоотношений в сфере биотехнологий / А. Ю. Поддубный // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26 (65). – № 2-1. – Ч. 1. – С. 428-434.

Статья посвящена проблеме систематизации существующих правоотношений в сфере биотехнологий с учетом функциональных и отраслевых категорий, в результате чего предлагается перечень отдельных комплексов правоотношений, при правовом регулировании которых и построении отраслевого законодательства должны быть учтены эти особенности.

Ключевые слова: правоотношения; систематизация правоотношений; категории правоотношений; правовое регулирование биологических технологий.

**PROBLEM OF RATIO BETWEEN BRANCH AND FUNCTIONAL CATEGORIES
IN SYSTEMATIZATION OF THE LEGAL RELATIONS IN FIELD OF BIOTECHNOLOGY**

Poddubnyi A. U.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the ordering of existing relations in the field of biotechnology in view of functional and industry categories, resulting in a proposed list of separate legal systems, in which the legal regulation and building industry legislation should take into account these features.

At this stage it should be noted the gradual process of transition relations in the field of biotechnology with only absolute, based on the individual's right to security of the environment, food and human personality toward relationships that are based on the use of biotechnology products, which are specific party sub'objects, rights and obligations which are gaining greater levels of detail. As an example, it should be noted that the development and the emergence on the market of products produced from genetically modified organisms generates the appropriate regulation by law, that in turn stimulates by subordinate law-making, in general, with the objective social necessity leads in place mechanisms for dealing with such products specific subjects on private law and public law principles.

This mechanism should include criteria for inclusion of legislation relevant to the field of biotechnology and hence the tasks that are laid in each normative legal act at the stage of preparation in terms of doctrinal approach to activities in the field of biotechnology as a social phenomenon. In this case, the sectoral approach should be applied on the basis of the unity of the scope of the legislation.

Key words: legal relations, legal systematization, the categories of legal, legal regulation of biological technologies

Spisok literaturi:

1. Krasovskiy O.A. Pravovyye problemyi gennoy inzhenerii: avtoref. dis.... kand. yurid. nauk. / In-t gosudarstva i prava RAN. – M., 1997. – 23 s.
2. Zavorodnya V. Problemi formuvannya yuridichnoyi terminologiyi u sferi pravovogo zabezpechennya biologichnoyi bezpeki//Pidpriemnitstvo, gospodarstvo i pravo. – 2007. – № 9. – S. 117 – 120
3. Konventsia pro ohoronu biologichnogo riznomanittya vid 1992 roku Ofitsiyniy visnik Ukrayini vid 06.04.2007 – 2007 r., № 22, stor. 229, statiya 932
4. Balasinovich B. Yaroshevska Yu. GMO: Vikliki sгодennya ta dosvid pravovogo reguluyuvannya. K. : Vidavnichiy dim ADEF Ukrayina. – 255 s.
5. Skakun O.F. Teoriya derzhavi i prava: Pidruchnik / Per. z ros. – Harkiv : Konsum, 2001. – 656 s.